

УДК 821.161.2

М.М. ЧЕПІЛЬ,
*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

ІВАН ФРАНКО ПРО ОСОБИСТІТЬ ВЧИТЕЛЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ СЬОГОДЕННЯ

У статті розкрито погляди українського педагога Івана Франка (1856–1916) на роль вчителя у вихованні і навчанні учнівської молоді, яка тісно пов'язана із діяльністю національної школи. Акцентовано увагу на обґрунтуванні педагогом ідеалу вчителя та вимог до нього. З позицій сьогодення висвітлено погляди І. Франка на роль вчителя в організації навчально-виховного процесу, соціальну функцію вчителя, його значення в організації життєдіяльності учнів, у вихованні у них працелюбності.

Ключові слова: вчитель, учні, виховання, навчання, школа, Іван Франко.

Постановка проблеми. Об'єктивною потребою сучасного суспільства, особливо в умовах перебудови всіх сфер його життя, у тому числі й освіти, є пошук оптимальних шляхів організації педагогічного процесу, раціональних варіантів змісту навчання. У розв'язанні зазначених завдань допоможе педагогічна спадщина Івана Франка, життєвий і творчий шлях якого припадає на другу половину XIX – початок XX століття, коли відбувалися кардинальні соціальні і культурні реформи, що вплинули на українську освіту й шкільництво. Науковий аналіз творчого доробку Івана Франка у царині педагогічної науки має теоретичне значення, вагому практичну цінність на сучасному етапі побудови Української держави, в умовах освітніх перетворень і пошуку ціннісної парадигми.

До його творчого доробку належить низка праць етнографічного, мовного й літературного характеру, в яких він дав власну оцінку подіям і явищам у сучасній для нього системі освіти. У них проблеми виховання і навчання підростаючого покоління мислитель тісно пов'язує з діяльністю вчителя у національній школі. Актуальним є нове прочитання творів ученого, їх інтерпретація з погляду сучасних потреб українського суспільства та української школи.

Педагогічні ідеї І. Франка, погляди просвітителя на зміст і методи навчання та виховання підростаючого покоління, проблеми історії освіти й школи знайшли висвітлення у наукових публікаціях В. Смалія, В. Савинця О. Дзевєріна, Б. Мітюрова, Г. Паперної, Г. Пурель, С. Сухорського, С. Чавдарова та ін. Питання дошкільного виховання у творах І. Франка розкриває Ю. Ступак; проблеми початкової освіти у журналістиці І. Франка аналізує І. Зайченко; питанню ролі трудового виховання у формуванні й розвитку особистості у творчості І. Франка присвячено публікації Н. Калениченко; проблеми соціального виховання молоді у спадщині І. Франка досліджує М. Євтух; питання моралі і морального виховання у педагогічних поглядах І. Франка висвітлює С. Чавдаров; погляди І. Франка на літературно-естетичне виховання розкриває П. Яременко; на ідеях І. Франка щодо ролі науки і праці у формуванні світогляду молоді зосереджує увагу М. Година; ідеї І. Франка щодо методів наукового пізнання аналізує І. Ковалик; погляди І. Франка на роль дитячої літератури у вихованні молоді характеризують Є. Городецька, Л. Маляренко, О. Мороз, Г. Паперна, Г. Пурель та ін.; питання ролі І. Франка у боротьбі за демократизацію системи освіти у Галичині, проблеми шко-

ли у публіцистичних виступах І. Франка розглядають Л. Баїк, К. Бориславський, Н. Михайлова, Г. Пурель та ін.; питанню вивчення творів І. Франка у школі присвячено праці М. Грищенко, М. Походзіла та ін.; роль І. Франка у вихованні інтелігенції вивчає В. Лесин; на проблемах навчання і виховання у творах І. Франка акцентують увагу В. Городівський, Л. Мальяренко та ін.

Образу учителя у творчості І. Франка присвячено публікації Б. Мітюрова [1], М. Походзіла [2], М. Стельмаховича [3; 4] та ін. Однак автори зосередили увагу на аналізі діяльності тогочасного вчителя у творах І. Франка. Сьогодні спонукає педагогів, науковців повернутися до проблем ролі вчителя у житті школяра, шукати шляхів удосконалення його підготовки.

Мета статті – актуалізувати погляди Івана Франка на роль вчителя у вихованні і навчанні учнівської молоді крізь призму сучасної педагогічної науки.

Виклад основного матеріалу. Педагогічні ідеї Івана Франка становлять знаменну епоху в історії української педагогіки. Їх знання і творче застосування служать надійною основою для відродження й розвитку національної освіти й виховання в умовах самостійної Української держави [6]. І. Франко глибоко усвідомлював вирішальну роль учителя у вихованні молодого покоління. високо підносив його відповідальність. «Учителем школа стоїть, – наголосив педагог у своєму рефераті «Наші народні школи і їх потреби», – коли вчитель непотрібний, не приготовлений, то і школа ні до чого» [5, с. 194]. Франко високо ставив відповідальність вчителя у вихованні молоді.

Для сучасної української педагогічної науки й української школи ідеї І. Франка щодо вимог і діяльності вчителя не втратили своєї актуальності. Проаналізуємо найбільш вагомими з позицій сьогодення аспекти: ідеал вчителя та вимоги до нього; вчитель як організатор навчально-виховного процесу; соціальна роль учителя; функції вчителя в організації життєдіяльності учнів.

Ідеал вчителя для І. Франка – це людина, яка вийшла з народного середовища, є носієм кращих якостей рідного народу, живе його інтересами, бере активну участь у громадському та культурно-освітньому житті краю. Вчитель – щирий друг і порадник, любить і поважає дітей, має широкий професійний кругозір, глибокі знання з предмета, щоб науково задовольнити пізнавальні запити школярів, уникає шаблону й одноманітності в навчанні, розвиває у них самостійність думки. Особистим прикладом, власною поведінкою, ставленням до вихованців, світоглядом, авторитетом тощо він прищеплює кращі моральні якості, виховує любов до праці, орієнтує на справжні людські цінності.

Авторитетний вчитель є прикладом, еталоном поведінки, зразком для наслідування і навіть ідеалом для учнів. Він відрізняється високою культурою спілкування: тактовний, з повагою ставиться до співбесідника, уміє вислухати його, переконати в чому-небудь фактами. Такий вчитель розуміє і сам використовує жарт, гумор, розкутий, активний співбесідник. Невід'ємними рисами справжнього педагога є висока мораль, його гуманістична спрямованість.

Визначальною є роль вчителя у формуванні національно свідомого українця, вихованні громадянина, яке здійснюється за допомогою навчальних предметів, створення демократичного устрою шкільного життя. У зв'язку з цим змінюється роль педагога, який повинен виступати організатором освітньо-виховної діяльності учнів. І. Франко розглядав учителя й учня як рівноправних учасників педагогічного процесу. Основою виховання, за І. Франком, є людяне і дбайливе ставлення вчителя до особистості дитини, повага до дітей: «...Дітей, їх особисту гідність і їх потреби треба так само шанувати, як і старших, і, тільки поводячися з ними лагідно, широко, розумно, як з рівними, входячи в їх спосіб думання, можна їх виховувати на чесних, щирих, правдолюбних і справді свободних людей» [5, с. 209].

Учителю він відводив роль помічника учня, який стимулює активність і спрямовує розвиток останнього. Він покликаний сприяти учням у формуванні умінь і навичок самостійної пошукової, творчої діяльності, у процесі якої вони самостійно здобувають нові знання, розвивають свої здібності та вміння бачити проблеми, аналізувати і зіставляти факти (в оповіданні «Борис Граб») [5, с. 158–166]. Вчитель виконує функцію управління навчально-виховним процесом, допомагає учням перейти на вищий щабель самостійності шляхом формулювання питань, задач і завдань, вирішення яких потребує творчої уваги, логічного аналізу і здогадки.

Актуальними є погляди Івана Франка стосовно того, яким повинен бути справжній вчитель. Він неодноразово підкреслював, що нове виховання потребує нових учителів, які повинні всі свої сили присвятити служінню народові, самовіддано працювати для нього, незважаючи на будь-які труднощі. Один з найперших обов'язків справжнього педагога – бути активним громадським діячем, жити одним життям з народом.

Справжній вчитель, зазначав І. Франко, вміє логічно і ясно виражати свої думки, може зацікавити учнів, спонукаючи їх «до власного мислення», «до власної праці». «Займіть, зацікавте хлопця наукою, давайте йому з себе приклад справді духового, відданого науці життя, то він прилипне до вас усею душею...», – говорить І. Франко вустами вчителя Міхонського [5, с. 166]. Звідси і завдання педагога – розбудити в учнів бажання до навчання, розвинути в них здібності до самостійної думки, навчити «володіти своїм мізком», «ввезити між учеників бодай маленькі зароди свіжої, живої мислі, бодай слабкі відблиски правдивої, поступової науки» [5, с. 35].

Бездушність у ставленні до вихованців несумісна з високим званням педагога. Взаємне довір'я між вчителем і вихованцями – одна з головних умов успіху в педагогічній роботі. З теплотою, повагою та любов'ю згадував І. Франко своїх гімназійних учителів Міхонського, Гікеля, Емерика Турчинського та інших. Емерика Турчинського він називає не тільки мудрим учителем, але й щирим, вимогливим другом, завжди готовим дати пораду і прийти на допомогу.

Справжній педагог вміє «під час уроків жити спільним життям усього класу, забувати про себе, про свої власні турботи, радощі і тривоги. Кожний урок такого вчителя є розширенням розумового кругозору учня, задоволенням його природної допитливості, розбудженої попередніми успіхами, є насолодою, а не мукою» [5, с. 227]. Власне такі педагоги зображені в поемі «Панські жарти», в оповіданні «Борис Граб». Міхонський завжди ставив учням такі питання, відповідаючи на які, потрібно було висловити власну думку, робити власні висновки. «Такими питаннями він випробував здібність мислення у своїх учеників. І вже у кого побачив, що відповідь на питання виходить справді здобутком його власної, хоч і невеликої духової праці, для такого мав велике поважання» [5, с. 159]. Міхонський – це глибоко освічена людина, яка вміє своїм чуйним ставленням, теплим словом завойовувати довіру учнів.

Франко переконливо доводив, що розвиток учнів, формування їхніх поглядів і переконань значною мірою залежать від особистості педагога, його авторитету, характеру, ерудиції, майстерності викладання, а також оптимального вибору методів виховання. Адже лише вчитель, який досконало і глибоко володіє своїм предметом, логічно, чітко і доступно викладає навчальний матеріал, оперує цікавими деталями, фактами, вражає учнів своєю освіченістю, захоплює кругозором знань, здатен прищепити їм любов до навчання, зацікавити їх, привчити думати і дати ґрунтовні начала. Педагогу повинні бути властиві демократичний стиль роботи і поведінки, він насамперед – переконаний друг молоді, гуманіст-інтелігент, професіонал, знавець національної і світової культури.

І. Франко рішуче виступав за подолання авторитаризму у вихованні, надання йому гуманістичної спрямованості шляхом доброзичливого ставлення учителів до дітей, розвитку їх свідомості, здорової самодіяльності, що робило б їх активними учасниками процесу едукативної діяльності.

Учителів І. Франко відводив низку соціальних ролей. В його розумінні вчитель – це хранитель і носій суспільних цінностей: загальнолюдських, культурних, інтелектуальних, духовних тощо. Накопичуючи все життя ці цінності в собі, він потім передає їх молодому поколінню. Отже, роль педагога І. Франко не зводив лише до акумуляції ціннісного досвіду. Професійний педагог повинен одночасно бути головною ланкою між історичним минулим суспільства і його перспективним майбутнім – через підрастаюче покоління.

Одну з найголовніших соціальних функцій вчителя І. Франко пов'язував із формуванням духовного світу молоді відповідно до принципів і цінностей конкретного суспільства. Саме над цим він повинен постійно працювати, формуючи у підрастаючого покоління знання, поняття і переконання про правила людського співжиття відповідно до принципів і норм моральності. Виховуючи у молоді уявлення про загальнолюдські цінності, учитель

має навчати учнів регулювати свою поведінку згідно з цими цінностями, жити за принципами доброти і милосердя, терпимості, пошани і гуманності у ставленні до інших.

Неабияку роль І. Франко відводив учителю в організації діяльності учня. Адже в активній діяльності розвиваються психічні процеси, формуються розумові, емоційні і вольові якості особистості, а тому, залучаючи учнів до різноманітних видів праці, учителеві необхідно забезпечити належні умови, щоб вони добивалися успіхів у цій діяльності, щоб вона викликала у них позитивні емоційні переживання, стимулювала їхню активність і особистий розвиток. Саме через діяльність в учнів формується єдність знань, переконань і поведінки, вони мають змогу проявляти самостійність у розв'язанні завдань, наполегливість, завзятість, старанність, самовладання та волю, розвивати й зміцнювати індивідуальні якості, формувати позитивні звички. Завдяки систематичному виконанню вправ учень уміло управляє своїми почуттями, гальмує бажання, якщо вони заважають виконувати певні обов'язки, контролює свої дії, правильно їх оцінює з позицій інтересів інших людей. Витримка, навички самоконтролю, організованість, дисципліна, культура спілкування – якості, які ґрунтуються на сформованих вихованням звичках.

Для виховання характеру, творчих можливостей і здібностей діяльність учня має бути належним чином організована учителем, тобто відповідати певним вимогам:

– завдання мають бути цілеспрямованими, а учні – розуміти мету пропонуваної роботи, знати, для чого вони її виконують, якими будуть її результати. Кожен учень повинен усвідомити, чого саме вимагають від нього. Адже неусвідомлене завдання не сприяє формуванню потреби в ньому.

– завдання мають бути доступними. Адже непосильна праця породжує невпевненість учня у власних силах, небажання виконувати її. Якщо ж робота надто легка, не потребує певних зусиль, вона викликає зневажливе ставлення. Завдання повинні ускладнюватися і збільшуватися за обсягом у міру набуття школярем трудового досвіду.

– виховання працелюбності потребує підбору цікавих за змістом видів діяльності. Недоцільно пропонувати учням одноманітні, нетворчі завдання.

– важливою умовою виховання позитивного ставлення до праці є її безперервність і системність. Наявність чітко продуманої системи залучення дітей до різних видів діяльності полегшує процес планування роботи, поступове ускладнення її змісту та обсягу.

Розвиток самостійного мислення учнів не може відбуватися стихійно. Він залежить від того, як організують навчальний процес учителі. Тому одне з найважливіших завдань вчителя – не вкладати в голови учнів знання в обробленому, готовому вигляді, не передавати їх, а правильно організувати їхню діяльність, допомагати осмислювати навчальний матеріал, самостійно відкривати для себе нові правила, закони, пізнавати при цьому суть фактів та явищ, що вивчаються. Тобто в основі діяльності вчителя повинен лежати принцип: поганий вчитель підносить істину, а хороший – вчить її знаходити.

Актуальною у сьогоднішньому інформаційному суспільстві є проблема виховання учнів працелюбності, трудової активності, адже це – умова розвитку їхніх інтелектуальних, творчих, моральних і психологічних якостей. Тому вчителі покликані впливати на молоде покоління так, аби воно виростило й розвинулося у людей працюючих, професійно компетентних, ініціативно творчих, корисних членів суспільства. Їхнє завдання – забезпечити готовність учня до праці, сформувані бажання сумлінно та відповідально працювати, усвідомлення соціальної значущості праці як обов'язку і духовної потреби, виховати бережливість щодо результатів праці та повагу до людей праці, творче ставлення до трудової діяльності, почуття особистої відповідальності за результати своєї роботи.

Актуальним є твердження І. Франка: виховання може ефективно здійснюватися тільки як цілісний процес, що відповідає нормам загальнолюдської моралі, організації усього життя школярів: навчальної діяльності, міжособистісних стосунків, спілкування з урахуванням їхніх вікових та індивідуальних особливостей. Це стосується підліткового та юнацького віку, коли в учня настає період сумніву щодо сповідуваних цінностей. Він усвідомлює себе людиною, що переступила межі дитинства, розуміє особисту відповідальність, безпосередньо пов'язану з почуттям обов'язку. Учні нерідко уражені соціальним

інфантилізмом, скептицизмом, небажанням брати активну участь у суспільних справах. Вони раптом відкидають все і сумніваються у всьому, відкидають, щоб зробити свій унікальний вибір системи ціннісної ієрархії. Це пора вибору шляху життя і складання планів, пора свободи і творчої незалежності, грандіозних задумів і героїчних рішень. Невід'ємне завдання справжнього педагога у такій ситуації, вважав І. Франко, – спертися на розумне і духовне начало в людині, допомогти кожному вихованцю визначити ціннісні основи власної життєдіяльності. Адже виховання людини – не заучування певних норм чи бездумне вироблення звичок поведінки, це активний життєвий процес взаємин, діяльності, спілкування і подолання суперечностей. Це процес постійних і систематичних рішень, виборів вольових зусиль, процес самовизначення і самоврядування відповідно до них.

Висновки. Погляди Івана Франка щодо ролі вчителя у формуванні особистості школяра не втратили своєї значущості і сьогодні, є надзвичайно важливим джерелом для теорії і практики української педагогічної науки, виховання національно свідомого покоління майбутніх будівників Української держави. До особистості вчителя І. Франко висував вимоги: любити дітей, володіти широким колом знань, уміти забезпечувати розвиток усіх інтелектуальних та фізичних можливостей учня, навчати дітей самостійно мислити, прищеплювати їм високі моральні якості, формувати самостійність, працелюбність, активну життєву позицію тощо.

Перспективними напрямками **подальших досліджень** є погляди Івана Франка на роль позашкільних інституцій у вихованні дитини, педагогічні засади використання змісту навчальних предметів у різних типах навчальних закладів, використання ідей І. Франка у сучасній школі.

Список використаних джерел

1. Мітюров Б.Н. Педагогічні погляди І. Франка / Б.Н. Мітюров. – Дрогобич: б.в., 1961. – 30 с.
2. Походзіло М.У. Школа і вчитель у творах І. Франка / Микола Ульянович Походзіло // Рад. школа. – 1955. – № 10. – С. 21–28.
3. Стельмахович М. Ми мусимо навчитися чути себе українцями: Педагогічні погляди І. Франка / М. Стельмахович // Рідна школа. – 1999. – № 9. – С. 2–5.
4. Стельмахович М. «Нам пора для України жить...»: Педагогічні погляди Івана Франка / М. Стельмахович // Обрії. – 1996. – № 1(3). – С. 32–37.
5. Франко І.Я. Педагогічні статті і висловлювання / за ред. О. Дзевєріна / І.Я. Франко. – К.: Рад. школа, 1960. – 299 с.
6. Чепіль М. Іван Франко про виховання дітей та молоді / Марія Чепіль, Роман Вишнівський // Опіка і виховання дітей. Історія і сучасність: зб. наук. праць / за ред. М. Чепіль. – Дрогобич: Ред.-вид. відділ ДДПУ, 2010. – С. 90–101.

References

1. Mitiurov, B.N. (1961). *Pedahohichni pohliady I. Franka* [Pedagogical views Franko]. Drohobych: b.v., 30 p. (In Ukrainian).
2. Pokhodzilo, M.U. (1955). *Shkola i vchytel u tvorakh I. Franka* [School and teacher in Franko]. *Rad. shkola* [Soviet school], no. 10, pp. 21-28 (In Ukrainian).
3. Stelmakhovych, M. (1999). *My musymo navchytysia chuty sebe ukrainsiamy: Pedahohichni pohliady I. Franka* [We must learn to hear themselves Ukrainian: Pedagogical views Franko]. *Ridna shkola* [Native School], no. 9, pp. 2-5 (In Ukrainian).
4. Stelmakhovych, M. (1996). *"Nam pora dlia Ukrainy zhyt..."*: *Pedahohichni pohliady Ivana Franka* ["It is time for Ukraine live...": Pedagogical views Franko]. *Obrii* [Horizons], no. 1 (3), pp. 32-37 (In Ukrainian).
5. Franko, I. Ya. (1960). *Pedahohichni statti i vyslovliuvannia* [Pedagogical articles and statements]. Kyiv, Rad. shkola, 299 p. (In Ukrainian).
6. Chepil, M. & Vyshnivskiy, R. (2010). *Ivan Franko pro vykhovannia ditei ta molodi* [Ivan Franko education of children and youth]. *Opika i vykhovannia ditei. Istoriia i suchasnist* [The care and education of children. Past and present]. Drohobych, Red.-vyd. viddil DDP, 2010, pp. 90-101 (In Ukrainian).

В статье раскрыты взгляды украинского педагога Ивана Франко (1856–1916) на роль учителя в воспитании и обучении учащейся молодежи, которая тесно связана с деятельностью национальной школы. Акцентировано внимание на обосновании педагогом идеала учителя и требований к нему. С позиций сегодняшнего дня освещены взгляды И. Франко на роль учителя в организации учебно-воспитательного процесса, социальную функцию учителя, его значение в организации жизнедеятельности учащихся, в воспитании у них трудолюбия.

Ключевые слова: учитель, ученики, воспитание, обучение, школа, Иван Франко.

The article highlights the views of the Ukrainian pedagogical theorist Ivan Franko (1856–1916) on the role of teachers in education and training of pupils in close association with the national school. It presents an attempt at substantiating the concept of an ideal teacher and his/her competences. I. Franko's views on the role of teachers in the educational process, social activities, organizing pupils' life at school, instilling industriousness have been highlighted as seen from the standpoint of today.

Key words: teacher, pupils, education, training, school, Ivan Franko.

Одержано 25.10.2016.